

ATAVİYYE

(العطوية)

Hâriciler'den Atıyye b. Esved'in

(ö. 75/694)

fikirlerini benimseyenlere
verilen ad

(bk. ATİYYE b. ESVED).

ATAY, Falih Rifkî

(1894-1971)

Gazeteci ve yazar.

İstanbul'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Rehber-i Tahsil Mektebi ile Mercan İdâdisi'nde yaptı. Dârülfünun Edebiyat Fakültesi'ni bitirdi. Bir süre Bâbî-âli Mektûbî Kalemî'nde kâtip, Dahiliye Nezâreti Hususi Kalemî'nde müdür muavini olarak çalıştı (1913). Gazeteciliğe *Tanin*'de röportaj ve makaleler yazarak başladı. I. Dünya Savaşı sırasında yedek subay olarak Filistin ve Suriye'de Dördüncü Ordu Karargâhı'nda Cemal Paşa'nın kâtipliğini yaptı; 1917'de İstanbul'a döndü. Cemal Paşa Bahriye nazırı olunca Kalem-i Mahsus müdür muaviniğine tayin edildi; bir ara Çarkçı Mektebi'nde edebiyat hocalığı yaptı (1918). Daha sonra kendisini bütünüyle gazeteciliğe verdi. 20 Mart 1918'de Ali Naci Karacan, Necmeddin Sadak ve Kâzım Şinasi ile birlikte *Akşam* gazetesini kurdu. Gazetede yazdığı yazılarla Millî Mücadele aleyhinde olanları şiddetle tenkit etti. Büyük Millet Meclisi'nde ikinci dönem (1923) Bolu, daha sonraki dönemlerde de Ankara milletvekili olarak bulundu. *Hâkimiyyet-i Milliye*, *Ulus* ve *Milliyet* gazetelerinde başyazarlık yaptı. Milletvekilliği 1950 yılına kadar sürdü. Bu tarihten sonra ölümüne kadar kendi kurduğu *Dünya* gazetesini yönetti. 20 Mart 1971'de İstanbul'da öldü.

Cumhuriyet rejimi ile inkılapların devamlı savunucusu olan Falih Rifkî, Cum-

huriyet devri nesrinin ve bilhassa seyahat ve hâtıra edebiyatının gelişmesinde öncülük eden bir yazardır. *Ateş ve Güneş* adlı eserinde I. Dünya Savaşı sırasında gördüklerini anlatırken çok başarılı bir nesir örneği verir. Gezi ve hâtıra türündeki eserleri birbirini takip ederek Cumhuriyet devrinde seyahat edebiyatının en başarılı imzası olarak tanındı. Gençliğinden beri Türkçülük ve Türkçecilik akımının tesirinde kalan Falih Rifkî uzun süre bu yolda yürüdü; ancak öz türkçecilik akımının aşırılığa kaçması üzerine hayatının son yıllarında bu görüşü desteklemekten vazgeçti.

Gezi, hâtıra ve fıkra türündeki başlıca eserleri şunlardır: *Ateş ve Güneş* (İstanbul 1335), *İzmir'den Bursa'ya* (Halide Edip, Yakup Kadri ve Mehmed Asım ile birlikte, İstanbul 1338), *Faşist Roma, Kemalist Tiran, Kaybolmuş Makedonya* (Ankara 1930), *Denizası* (İstanbul 1931), *Yeni Rusya* (Ankara 1931), *Moskova - Roma* (Ankara 1932), *Zeytindağı* (Ankara 1932), *Bizim Akdeniz* (Ankara 1934), *Taymis Kıyıları* (İstanbul 1934), *Tuna Kıyıları* (İstanbul 1938), *Hind* (İstanbul 1944), *Babamız Atatürk* (İstanbul 1955), *Çankaya* (I-II, İstanbul 1961), *Batış Yılları* (İstanbul 1963), *Pazar Konuşmaları* (İstanbul 1966), *Bayrak* (İstanbul 1970), *Gezerek Gördüklerim* (İstanbul 1970). Roman türündeki tek eseri ise *Roman* (İstanbul 1932) adını taşımaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Bakî Süha Ediboğlu, *Falih Rifkî Atay Konuşuyor*, İstanbul 1945; Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara 1972, s. 382, 399, 401, 404-422; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1979, s. 79, 362; Behcet Necatigil, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, İstanbul 1983, s. 62; "Atay, Falih Rifkî", *TDEA*, I, 219; Fahir İz, "Atay", *El² Suppl.* (İng.), s. 98-99.

NURİ YÜCE

ATÇEKEN

Osmanlılar döneminde,
özellikle Akşehir ve
Tuz gölü arasındaki bölgede yaşayan ve
at yetiştirmekle meşgul olan
cemaatlere verilen ad.

Osmanlı kaynaklarında bazan atçeken, bazan da bunun Farsça karşılığı olan esbkeşân ifadesi geçmektedir. At çekmek tabiri aslında, Kâşgarlı'nın sözlüğüne göre, "bir attan kan almak" demektir (*Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi*, II, 21). XI ve XII. yüzyıl Bizans kaynakları, Pe-

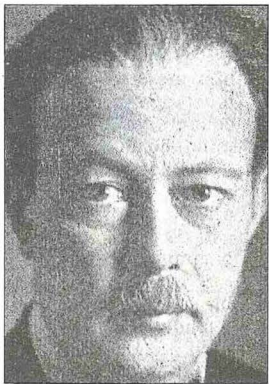
çenekler'in ve Kumanlar'ın atlarından bahsederken Türkler'in bunları kanattıklarını, yani belirli mevsimlerde atlardan kan aldıklarını yazmaktadırlar. Kan alma, çok eski zamanlardan beri bilinen ve bugün de bazı barsak hastalıklarında kullanılan bir tedavi usulüdür.

Osmanlı tahrir* defterlerinde il yazıcılar atçeken tabirini başka bir anlamda kullanmışlardır. Bunlara göre bu isim, at yetiştiren cemaatlerin at vergisine tâbi tutulduklarını ifade etmektedir. At vergisine tâbi olmayan cemaatler söz konusu olduğunda bunlar "at çekmeyenler" şeklinde belirtilir, dolayısıyla vergi vermekle mükellef olmadıklarına işaret edilirdi.

Atçekenler XV. yüzyılın sonunda Orta Anadolu'da üç idarî bölgeye yayılmış bulunuyorlardı. Bu bölgeler Tuz gölünün batı tarafında Eski İl kazası, gölün güneydoğu tarafında Bayburt bölgesi ve Akşehir'in doğusunda bulunan Turgut kazası idi.

Atçekenler devlete her yıl "at resmi" veya "at akçesi" denilen bir vergi veriyorlardı. Buna karşılık reâyânın tâbi tutulduğu avârız-ı dîvâniyye denilen vergiden muaf idiler. At vergisi her cemaatin gücüne göre tesbit ediliyordu. Kanunnâmelere göre her on iki hânedan bir at alınıyordu. Fakat tahrir defterleri incelendiğinde bu rakamın her yerde aynı olmadığı görülür. XV. yüzyılın sonunda Eski İl'de on üç hâne bir at, Bayburt'ta yirmi bir hâne ve Turgut kazasında on hâne bir at vermekle mükellef idi. II. Bayezid devrinde bir atın değeri 300 akçe kabul edilirken Kanûnî Süleyman zamanında bu 700 akçeye çıkmış, XVI. yüzyılın sonunda 900 akçeyi bulmuştu. II. Bayezid devrinde Eski İl 104 at veya 31.200 akçe, Bayburt altmış üç at veya 18.900 akçe, Turgut 206 at veya 61.800 akçe veriyordu.

Atçekenler yalnız at değil öbür cemaatler gibi koyun da besliyorlardı. Bazı zengin cemaatlerde hâne başına yaklaşık doksan koyun düşüyordu. Atçekenler haymanalardan (yerleşik olmayan, konar göçer) sayıldıkları halde aralarında reâyâ gibi ziraatla meşgul olanlar da vardı. Ancak yurtlarında ziraatla meşgul oldukları zaman, öşürden muaf oldukları için ne kadar tahıl ektikleri tesbit edilememektedir. Yurtlarından başka topraklarda çift sürdüklerinde ise kendilerinden maktû olarak bir miktar para alınıyordu. Sonradan, muhtemelen Fâ-

Falih
Rifkî
Atay

tiş Sultan Mehmed'in saltanatı sonunda maktû vergi kaldırılmış, bu gibi cemaatler öşûre bağlanmıştı.

Atçekenler reâyâ gibi köy teşkilâtına sahip olmasalar da bunları bir yerden bir yere göç eden, kimseye bağlı olmayan kişiler olarak kabul etmek yanlıştır. Her cemaatin, kendilerinin ve hayvanlarının ihtiyaçlarını karşılayacak bir sulama yeri vardı; bu bir akarsu, göl veya kuyu olabilir. Kurak bir iklimi olan Orta Anadolu'da su meselesi ilk planda geldiği için her cemaat sulama yerinin tasarrufunu kendisine sağlayacak bir hüccet* i elde bulundurmaya çalışıyor, bir anlaşmazlık çıktığı zaman bunu devlet mümessillerine veya mahkemelere ibraz ediyordu.

906 (1500/1501) tarihli *Tahrir Defteri*'ne göre bu gibi belgeler yalnız Osmanlı padişahları ve idare memurları tarafından değil, çok daha önce Karaman beyi İbrâhim Bey'in ecdadı tarafından da verilmişti. Bundan, bu gibi belgelerin çok eski olduğu ve Osmanlılar'ın Karaman Beyliği'ni ele geçirmeden çok önce atçekenlerin bir boy teşkilâtlarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu dönemde başlarında bir bey ve her bey yanında birçok nöker veya hemsâye denilen yoldaşlar vardı. Bu beyler gerektiği zaman emîr ile sefere çıkarlardı. Fâtih Karaman Beyliği'ni fethettikten sonra bu beylerin kendisinden yüz çevirip başka emirlere katılmamaları için boy teşkilâtlarını kırmaya çalışmış, beyleri azledilebilen veya herhangi bir yere gönderilebilen *timar** eri durumuna getirmiş, böylece büyük bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. II. Bayezid babasının yapmaya çalıştığı toprak reformuna kısmen son verdiği halde at besleyen cemaatlerin gittikçe azalması önlenemedi. XVI. yüz-

yılın ortalarında yazılan bir kanunnâme-yeye göre atçekenlerin yurtları zamanla dışardan gelen ve ekip biçen cemaatlerle doldu. Devlet ilk defa bu yabancıların öşrünü ve diğer vergilerini kendi emîn* leri vasıtasıyla toplamak istedi, fakat sonradan bundan vazgeçip bu vergileri atçekenlere bıraktı. Buna karşılık atçekenler de at vergisinin yanında bir miktar akçe vermeye razı oldular. Ancak bu hal sürüp giderken devlet ile çekişmeler devam etti; nihayet atçekenler ekip biçen çiftçiler gibi reâyâdan sayıldılar. Esbkeşân ismi ise Konya'nın kuzeyinde bulunan bir kaza adı olarak XIX. yüzyılın sonuna kadar yaşayabildi.

BİBLİYOGRAFYA :

Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi, II, 21; I. Beldiceanu-Steinherr — N. Beldiceanu, *Recherches sur la province de Qaraman au XVIe siècle: etudes et actes*, Leiden 1968; Konyalı, *Konya Ereğli'si Tarihi*, s. 247, 263-278; a.m.f., *Şerefli Koçhisar Tarihi*, s. 309-326, 363-364; a.m.f., *Niğde Aksaray Tarihi*, I, 443-454; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, İstanbul 1980, s. 179, 217, 350; a.m.f., *Türklerde Atçılık ve Binicilik*, İstanbul 1983, s. 27-35; R. Paul Lindner, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Bloomington 1983, s. 75-103; a.m.f., "A propos des tribus Atceken (XVe - XVIe siècles)", *JESHO*, XXX (1987), s. 121-195.

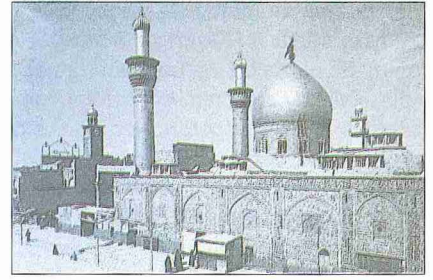
İRÈNE BELDICEANU-STEINHERR

ATEBÂT

(العتبات)

Irak'ta, Şiîler'ce mukaddes sayılan bazı ziyaret yerlerine verilen isim.

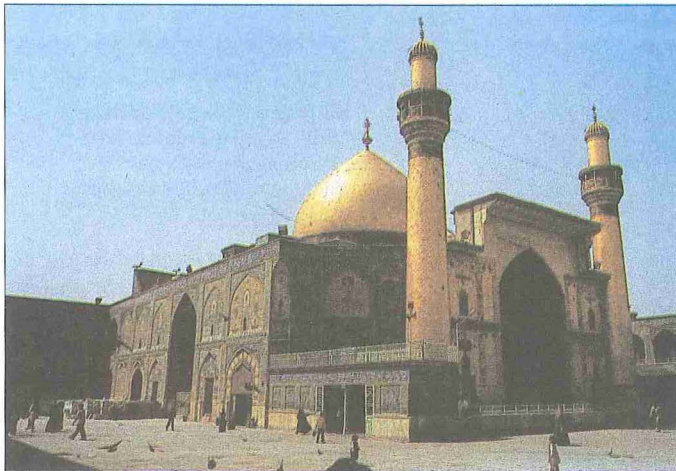
Atebât, "eşik" anlamına gelen **atebe**-nin çoğuludur. Daha çok "atebât-ı mukaddese" ve "atebât-ı âliye" diye anılan bu yerler Necef, Kerbelâ, Kâzimiyye ve Sâmerâ'da bulunmaktadır. Necef'te Ali

Hız. Hüseyin'in türbesi - Kerbelâ / Irak

b. Ebû Tâlib'in defnedildiğine inanılan yer, Şiîler tarafından ilk mukaddes mekân olarak kabul edilmektedir. İddialara göre bu kabir Emevîler devrinde gizli tutulmuş, III. (IX.) yüzyılın sonunda Hamdânîler'in Musul valisi Ebû'l-Heycâ tarafından kubbeli bir türbe olarak yaptırılmıştır. Daha sonra Büveyhî hükümdarı Adudüddöle (ö. 372/983) bu ilk yapıyı tamir ettirmiş ve genişletmiştir.

İkinci önemli atebe olan Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'daki türbesi Necef'teki türbeden önce tanınmaya başlamış ve ilk defa Kerbelâ olayından yaklaşık kırk gün sonra Câbir b. Abdullah tarafından ziyaret edilmiştir. Fırat havzasında kurulmuş iki şehir olan Necef ile Kerbelâ, Hz. Ali ile oğlu Hüseyin'in defnedildiği yerler ve ayrıca bazı tarihî olaylara sahne olmaları bakımından bütün müslümanların ve özellikle Şiîler'in büyük ilgisini çekmiştir. Bilhassa Büveyhîler devrinden itibaren buradaki türbelere gösterilen ilgi, Sünnî olsun Şiî olsun, bölgeye hâkim olan veya burayı ziyaret eden bütün hükümdarlar tarafından devam ettirilmiştir. Sultan Melikşah bölgeyi ziyareti sırasında (479/1086-87) türbeleri donatmıştır. İlhanlı hâkimiyeti döneminde Necef'e Fırat'tan bir kanal açılmış, her iki şehirde de misafirhaneler ve görevliler için meskenler yaptırılmıştır. Şah İsmâil döneminde (1502-1524) başlayan Osmanlı-İran mücadelelerinde bölgeye hâkim olanlar, burası için her zaman daha iyi şeyler yapma yarışına girmişlerdir. Nitekim Şah İsmâil Necef Kanalı'nı ıslah ederken Kanûnî Sultan Süleyman da 1534'te bölgenin fethi şerefine Kerbelâ'ya bir kanal açtırmıştır. Bölgenin I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı hâkimiyetinde kaldığı dönemlerde Osmanlılar'ın ihtimamının yanında İran şahlarının ve Hindistan Şiîleri'nin bu kutsal mekânlara bağışları da devam etmiştir.

Hız. Ali'nin türbesi - Necef / Irak